

ИЗВЕСТИЯ

списание на Икономически университет – Варна

<http://journal.ue-varna.bg>

КАК И ЗАЩО НЕОКЛАСИЧЕСКИЯТ ИКОНОМИКС СТАНА И ОСТАВА ДОМИНИРАЩА ТЕОРИЯ?

Васил ТОДОРОВ¹

¹ Институт за икономически изследвания, БАН, София, България.
E-mail: todorov.v@abv.bg

JEL A10, A20, B50

Резюме

Ключови думи:

критика на неокласическия икономикс, доминация в икономическата теория, фактори на доминацията.

В статията се обсъждат фактори от обществената среда и геополитически фактори, съдействали на неокласическия икономикс да стане световно доминираща теория и да удържа позициите си, въпреки че през последните десетилетия той е подложен на силни критики. Направен е изводът, че за налагането на доминацията си неокласиката е подкрепена от геополитическата обстановка след Втората световна война и от възгледи, идеология, интереси в страните с демократична политическа система и пазарна икономика. В началото на XXI век е налице осъзната необходимост от промени в доминацията в областта на икономическата теория. Интереси в академичния свят са факторът, който понастоящем най-силно противодейства на промените.

© 2019 Икономически университет – Варна

Цитиране: ТОДОРОВ, В. (2019) Как и защо неокласическият икономикс стана и остава доминираща теория? *Известия. Списание на Икономически университет – Варна*. 63 (3). с. 191 - 211.

Въведение

За да стане една теория доминираща, тя трябва да има (или да се счита, че има) определени качества като научно знание. Приемам, че в неокласическия икономикс¹ могат да бъдат видяни такива качества и няма да ги обсъждам. Въпросът е: какво още освен тези качества помага или противодейства на една теория, и в частност на неокласиката, тя да стане доминираща и да удържа позициите си?

1. От класическа към неокласическа доминация

След „Богатството на народите” (1776) базисна и доминираща, най-малкото в Англия, е класическата икономическа теория (Смит, Рикардо, Дж. Ст. Мил). Близко век по-късно, през 1871-1874 г., излизат основополагащите за маржинализма трудове на Джевънс – „Теория на политическата икономия”, Менгер – „Основи на политическата икономия” и Валрас – „Елементи на чистата политическа икономия или теория на общественото богатство”. Маржинализмът се противопоставя на класиката и се превръща в отправно начало за създаването и развитието на новата теория, възприела наименованието „икономикс”. Появяват се „Принципите на икономикса” на Маршал (1890). В края на XIX век, изтласкавайки класическата теория, икономиксът се налага като доминираща теория.

Поредица от предпоставки обуславя смяната на доминацията:

- През втората половина на XIX век настъпват промени във философските възгледи, върху които, макар и донякъде косвено, се опират теоретичните знания в обществените науки, в т.ч. и в икономическата. Засилва се влиянието на утилитаризма и хедонизма (полезното е морално; удоволствието и насладата са цел и ценност в живота на човека). От тях до маржинализма е само една крачка.

- Появява се неудовлетвореност от състоянието на теоретичните икономически знания – безкрайни и неясни дискусии, логически противоречия, все нови и нови „теории”, които всъщност са само твърдения или непроверени хипотези. По същото време природните науки постигат впечатляващи успехи; поражда се стремеж да им се подражава при разработването на икономическата теория.

- Класиците търсят обективни закони и закономерности, които действат и се налагат независимо от целите, намеренията и действията на индивидуалните участници в икономическия процес, те имат концепцията си за „*homo economicus*”, но нямат микроикономическа теория, обясняваща поведението и действията на отделния участник в икономиката (например на индивидуалния потребител). Разминава се с действителността теорията им за цените. Накратко: има място за въпросителни към класическата теория и за несъгласия с нея.

- Тогавашните западноевропейски общества са заредени със социални противоречия – драстични неравенства, бедност, мизерия, огромна социална несправедливост. Засилват се работнически и други движения, критично настроени към съществуващия обществен строй. Появява се марксизмът с теориите си за принадлежната стойност и за експлоатацията на труда от капитала – отправно начало и на двете теории е класическата (трудова) теория за стойността. Социалните напрежения продължават, избухва поредната революция във Франция,

В. Тодоров.

Как и защo неокласическият икономикс стана и остава доминираща теория?

известна като Парижката комуна (1871), която в двумесечното си съществуване се насочва към практическо приложение на принципи на марксизма. Развитие на класиката през марксизма е политически и идеологически неприемливо за тогавашното западноевропейско общество. Отдалечаването от класическата теория за стойността и от класицизма като цяло устройва идеологически (доминиращите сили в) обществото.

В съвкупността си тези и други предпоставки съдействат за смяна на доминацията в икономическата теория.

В началото на века неокласическият икономикс доминира категорично в Англия и отчасти във Франция и тогавашната Австро-Унгария. В Германия доминиращите позиции се държат от немската *Nationalökonomie*, известна също като „историческа школа”. Руската академична икономическа мисъл е по-скоро прокласическа, отколкото пронеокласическа. В САЩ силно се изявява и започва да се налага институционализмът (Веблен, Комънс, Митчъл).

В навечерието на Втората световна война икономиксът е постигнал известно разширяване на позициите си във Франция и Австрия², завзел е ограничена академична територия в Германия (Валтер Ойкен, поставено е началото на Фрайбургската школа), не е постигнал особени успехи в САЩ и е изтласкан тотално от марксистката икономическа теория в огромния по онова време Съветски съюз.

След Втората световна война ситуацията коренно и много бързо се променя: в разстояние буквално на едно десетилетие неокласиката – преди всичко във версията ѝ американски икономикс – завладява целия Западен свят, вкл. (Западна) Германия.^{3,4}

Неокласическият икономикс достига своя връх през 70-те – 90-те години на ХХ век. От противник американският институционализъм се е превърнал в сателит, престоил се под неокласическия флаг. Развива се агресивен „икономически империализъм” (навлизане на неокласическия икономикс в извънекономически сфери – политика, право, семейство; повече по въпроса вж. в Кирова (2014)). През 90-те години икономиксът заменя марксизма като доминираща теория и в страните от вече разпадналия се бивш социалистически свят, вкл. в Русия. Под наименованието си „неолиберализъм”, неокласическият икономикс е възприет като теоретична платформа на макрополитиката във водещи страни и международни организации и като рецепта („Вашингтонски консенсус”) за прехода от централно планирана към пазарна икономика в централно и източноевропейските страни.

Обобщено: към края на XX век икономиксът завладява буквално целия свят; възходът му като доминираща теория е впечатляващ⁵; установява се пълна световна „еднополюсна“ доминация.

2. Фактори на доминацията

Големите успехи в налагането на неокласиката по света идват след Втората световна война. Факторите, съдействащи за това, ще разделим на две групи: вътрешни, намиращи се в академичния свят, и външни, съдържащи се в заобикалящата го обществена среда.

Външни фактори

Никой обществено-политически строй, поне през последните сто и петдесет години, не е безразличен към теориите в обществознанието. Едни от тях го подкрепят и му помагат, други му противостоят. Обратната реакция: спрямо първата група теории тя е доброжелателна, на втората група се противодейства. В зависимост от типа общество (например либерална демокрация или авторитаризъм) средствата и методите за въздействие спрямо теориите са различни, но целта е една и съща – на обществото му е необходима теория, която и по същество, и идеологически „да му върши работа“. Ако погледнем по-отблизо което и да е общество, виждаме, че в него има различни групи, слоеве или класи със свой мироглед, интереси и идеология. Най-силно въздействат доминиращите мироглед, интереси и идеология (в по-общ план можем да приемем, че идеологията е производна от мирогледа и интересите).

Има автори – вж. например Проданов (2014, с. 33-35) – които, според мен не без основание, указват на корелацията между геополитическото влияние на една страна и влиянието върху развитието и доминацията в обществознанието и в частност в икономическата теория. След Втората световна война САЩ са безспорен лидер в Западния свят. Към тях преминава също лидерството в икономикса, което преди това е принадлежало на Европа. Онова, което по-сетне се наблюдава в американския икономикс, обуславя в значителна степен това, което се случва с икономикса в Европа и по света.

Въздействието на обществената среда върху теориите, зависи от нейното конкретно състояние през съответния исторически период: в едно и също общество, в едни периоди средата може да е по-спокойна, в други – да е по-напрегната. Непосредствено след Втората световна война, в САЩ, водещата страна в неокласическия икономикс, обстановката не е от най-спокойните. В геостратегически план светът е двуполюсен. Започнала е Студената война. За-

силва се идеологическото противопоставяне между двата световни лагера. Има много факти и специализирани изследвания, които показват, че обществената среда в САЩ от този период и по-късно, оказва влияние върху развитието на американския, а чрез него – и на световния икономикс. В българската литература, макар и в по-друг контекст (историографията на теоретичното икономическо знание), това е проучено най-пълно от Атанасова (2012).

В САЩ се развихря „макартизмът“ (по името на идейния му вдъхновител сенаторът-републиканец Джоузеф Маккарти). Номинално маккартизмът е явление от края на 40-те до края на 50-те години. Реално влиянието му се усеща дълго след това. Широка мрежа от комисии, комитети и други органи на федерално, щатско и местно ниво, а също в отделни институции и организации, извършват разследвания „за лоялност“ към американското общество като се проявява особен интерес към интелектуалците. Съставят се „черни списъци“ на „съмнителните“; в тях попадат Чарли Чаплин, режисьори, актьори, писатели, учени, университетски преподаватели. Според американски източници (Griffith, 1970, p. 216 – цит. по https://en.wikipedia.org/wiki/MaCarthyism#Senate_committees/20.05.2018) в библиотеки са унищожавани книги по списък. Университети „прочитват“ академичните си състави от „неблагонадеждни“ и искат от останалите „декларации за лоялност“. Появява се термин „академичен маккартизм“. В „списъците“ попадат и учени, които по-късно стават Нобелови лауреати.

Тази обстановка оказва влияние и върху американския икономикс. В институционализма има критики към институциите, а кейнсианството говори за държавен контрол върху икономиката – за маккартистките представи това е „съмнително“. Политическият натиск стеснява полето на позволените теоретични виждания и (косвено) съдейства за насочването им към неокласическия икономикс, който със заявките си за социално неутрална теория, представена чрез абстрактни аксиоми, логически доказателства, формули и уравнения и с пледоариите си срещу регулативизма се оказва идеологически атрактивната теория. Поредица от американски и британски изследвания, „разкриващи механизмите, оставили значим отпечатък върху развитието на следвоенния американски икономикс ... показват, че ключово място в еволюцията на ... американския икономикс в средата на ХХ век играе именно Студената война ... Оценките [в американските и британските публикации – В.Т.] за мястото и ролята на политическия климат на Студената война варират, но [се счита, че] като цяло този климат обуславя по-нататъшното ... стесняване на икономическите възгледи и начините на тяхното изразяване и се явява ключов фактор в следвоенната еволюция на икономикса“ (Атанасова, 2012, с. 98). Главната теза на Morgan и

Rutherford (1998, p. 18) е, че „... тази промяна [преходът към формализирания неокласически икономикс] е била детерминирана от външни определители” (пак там, с. 102). Обществената среда, в т.ч. неакадемичният и академичният маккартизъм, са измежду тези „външни определители”, оказали влияние за установяването през 50-те и особено след 60-те години на XX век на „академичната и обществената доминация ... на неокласическия (мейнстрийм) икономикс” (пак там, с. 103; вж. също многобройните препратки към американски и британски източници на с. 98-103).⁶

При геополитическите дадености след Втората световна война, доминацията на неокласическия икономикс в САЩ се пренася (с всичките си особености) и като доминация в целия Западен свят.

Геополитическата обстановка отново и силно се променя в края на 80-те години след разпадането на бившия социалистически свят. И отново промяната облагодетелства неокласическия икономикс. Дотогава той не е допускан в огромното пространство от Берлин, Прага и Будапеща до Владивосток. На тази територия, в двуцифрен брой страни, през 90-те години започва преход към демократични пазарно-капиталистически общества. *В рамките на прехода и като част от него* неокласическият икономикс влиза в тези страни, в т.ч. в България, установявайки се и в тях като доминираща икономическа теория. Еднополюсната геополитическа доминация в света през 90-те години обуславя съответстваща ѝ световна „еднополюсна” доминация на неокласицизма.⁷

Академични фактори и механизми

В средата на XX век са настъпили промени във философските основи на теорията: класическият позитивизъм е преминал в неопозитивизъм. Засилва се ролята на логическите конструкции при създаване и развиване на теоретичните знания; погледът към реалността остава на втори план.⁸

Завладял бързо целия Западен свят след Втората световна война, облечен в блестящите си математически одежди, неокласическият икономикс се преизпълва със самочувствие. Самовъзприема се като естествено постигнат връх в двестагодишното развитие на икономическата теория след „Богатството на народите” на Смит (1776). В интерпретирането на историята на икономическата мисъл се налага презентистко-уигиският подход.⁹ Демонстрира се пълно или почти пълно отсъствие на саморефлексия (способност за критична самооценка; вж. повече в Младенова (2011, с. 386, 442-445). Усещането на неокласическия икономикс, че се намира на върха на „теоретичния Олимп”, е съпроводено с пренебрежително отношение към историята на икономическата мисъл, към ме-

тодологията, към хетеродокса, към всичко в теорията, което не е неокласически икономикс.

Стремителното развитие на физиката, и преди всичко на ядрената физика, през 30-те и 40-те години, последвано от възход на химията и биологията, подхранва и засилва интереса към природните науки и стремища да им се подражава. Този интерес се обуславя и от продължаващата неудовлетвореност от състоянието на доминираща икономическа теория – неадекватност спрямо реалността, проявила се най-силно при Голямата криза от 1929 – 1934 г. В тогавашния си вид неокласическият икономикс се оказва напълно безпомощен пред кризата – не може да я обясни, не знае какво да се прави. Погледите се насочват с нова сила към модела на развитие на природните науки. Те, и особено физиката, са във висока степен формализирани и математизирани, не се влияят от политически нагласи, идеологии и интереси, знанията в тях са „обективни”. Не би ли могло чрез формализация и математизация да се постигне повече обективност и на теоретичните икономически знания? Още повече, че Валрас и Курно вече са трасирали пътя за навлизане на математическото моделиране в икономическата теория. Подобни разсъждения, които впрочем не са лишени от логика, засилват нагласите за подражаване на природните науки, за формализация и математизация. Започва нов етап в „настъплението на идеята за обективност” на икономическите знания и на възприемането на математическото моделиране като път за постигане на обективността – вж. също Атанасова (2012, с. 80-81).

Математизацията на неокласическата теория (обсъжда се обстойно в (Атанасова 2012, гл. II; Върбанов, 2001, 2001а; Младенова, 2011, с. 320-340) съвпада с общата вълна на навлизане на количествените методи и математическото моделиране в обществените науки и се посреща с интерес. Към края на 50-те – началото на 60-те години на Запад, а към края на 60-те – началото на 70-те години и в бившия социалистически свят, в т.ч. в България, на използването на математиката в икономическите изследвания, вкл. в теорията, се гледа положително и това започва да се възприема като признак за научно равнище на изследванията и на постигнатите резултати.

Налага се мантрата, че професионално добрата теория това е (само) неокласическият икономикс и необходимо присъщо качество на добрата теория е математическият език. Сред неокласическите среди широко е разпространено убеждението, че теория, която не е изложена с езика на математиката, не отговаря на критериите за научност.

Правят се изявления за безалтернативността на неолиберализма като теория и като практика и че в лицето на неолибералния неокласически икономикс е

достигнат „краят в развитието на теорията” (Fukuyama, 1989, 1992). Обявява се¹⁰, че въпросът за големите кризи е решен и в теорията, и в практиката. Няколко години по-късно пожарът от 2007-2009 г. помита тези самоуверени заявления, но през 90-те години и преди това неокласическият икономикс гледа на себе си като на победител за всички времена, а в теоретичните дискусии с инакомислещите, доколкото изобщо им обръща внимание, се самовъзприема и като участник, и като съдия в спора.

Един от пътищата за укрепване позициите на икономикса е привличане в него на хетеродоксални виждания. Същевременно това отслабва позициите на опонентите. Най-характерен пример е американският институционализъм. През първите десетилетия на XX век той е опонент и алтернатива на неокласиката (в която по това време водещ е английският икономикс). Очаква се в САЩ институционализмът да се наложи като доминираща теория. Но не успява. Следващите поколения институционалисти (неоинституционалисти) се отказват от битката с вече доминиращия в Щатите неокласически икономикс и се престрояват под неговите знамена. Този и други подобни завой са твърде интересни за историографско изследване. Дали престрояването се извършва, защото (нео)институционалистите са се убедили в качествата и превъзходството на неокласиката като научна теория или може би, просто защото „по-лесно се плува по течението, отколкото срещу него”?

Според отдавна наложили се в Западния свят академични стереотипи, изследователските резултати се публикуват преди всичко в списания. Списанията имат рангове, основаващи се на индексирание, рефериране, цитируемост. Публикации, автори и списания се борят за място в ранжирането, където основен показател е индексът за цитируемост. (Цитируемостта е несъвършен и много спорен показател за научно равнище и значимост на публикации, автори и списания, но е широко разпространена практика, която тук приемам като даденост и няма да я обсъждам.) Като автор и учен ще си „по-напред в класацията”, ако публикуваш в списания с по-висок ранг. Но в областта на икономическата теория по-високо ранговите списания са пронеокласически и проформалистски. За да публикуваш в тях, материалът който предлагаш, освен че трябва да е на необходимото научно равнище, трябва също така да е в руслото на неокласиката и онова, което казваш в него – да е представено с езика на математиката. Още повече, че за списанията математизираността е измежду водещите признаци за „научност” на предложения им материал

По-нататък: в университетите се преподава преди всичко неокласика; работещите в теорията, които са в неокласиката, са много повече от тези, които са

извън нея. Ако си неокласик, аудиторията, към която се обръщаш с публикацията си, е много по-голяма отколкото, ако не си, съответно вероятността да бъдеш посрещнат положително, четен и цитиран е много по-висока. Чакат те повече ползи и облаги, ако плуваш по „главното течение“ (неокласическия мейнстрийм), а не встрани от него или срещу него. В общество, споделящо и величаещо ценностите на „homo economicus“, всичко това е мощен и реално работещ механизъм, съдействащ на неокласическия икономикс.

Известна е позицията на В. Леонтиев (Нобелов лауреат, 1973) и на други видни учени (Р. Липси, М. Блауг), изказана още през 70-те години на миналия век и след това, че в икономическата теория е налице увлечение по формализацията.¹¹ „За повсеместната формализация на икономикса през втората половина на ХХ век ... [според В. Леонтиев, Р. Липси, М. Блауг – В.Т.] ... от значение са също ... утвърдените стандарти за професионално издигане и академична кариера“ (Младенова, 2011, с. 336-337; вж. също с. 331-335). Налице е „изкривяване на неофициалната ценностна скала ... за оценяване и подреждане [ранжиране] на научната дейност“ (Леонтиев, 1994, с. 290). „Развива се тенденция към самоцелно теоретизиране“, изразено с езика на математиката, „към разработване на модели заради самите модели“ (Младенова, 2011, с. 341). Но ако не правиш това, списанията няма да те публикуват. Този начин „на теоретизиране позволява да се публикуват статии във водещите списания, да се намери престижна работа, да се пишат и защитават дисертации, да се прави успешна кариера“ (Младенова, 2011, с. 368). „Икономиксът в Западния свят се доминира от американския икономикс [тук „икономикс“ е със значение икономическа наука – В. Т.], а американският икономикс е доминиран [в перспектива – В. Т.] от 4500 нови доктори по икономикс, които всяка година търсят работа в 3000 институции на висшите знания. Начинът да получиш работа и да си осигуриш придвижване напред (кариера) ... е като публикуваш в едно от приблизително 300 реферирани списания по икономикс на английски език, и за предпочитане – във водещата дужина от тях. Каквото и да кажем ... [за] математически изразеното моделиране на икономическите явления, остава си фактът, че статии, написани в тази форма ... [се предпочитат] в сравнение с тези, написани с думи и диаграми ... [Създадена е] инерция, която се запазва постоянно от натиска да се публикува в престижни списания с цел да се получи работа в престижни институции“ (Blaug, 1998 – цит. по Младенова, 2011, с. 369). Изправени сме пред „една гигантска машина, която работи: чрез наложените стереотипи на научни изследвания дава възможност за кариера, израстване, публикуване във водещите списания, за работа, доходи, известност и престиж“ (Младенова, 2011, с. 370).

Тази „гигантска машина“ работи в полза на формализирания неокласически икономикс.

„Една „невидима колегия“ от редактори, рецензенти и финансиращи агенции“ (Атанасова, 2012, с. 126; вж. също многобройните препратки към английски източници на с. 123-129), неявно, но реално задава правилата какво и как да се изследва и публикува. Или изследваш и публикуваш, съобразявайки се със зададената матрица, или професионалното ти бъдеще е под въпрос. „Съществуването на рангове на научните списания и индексът на цитиране в социалните науки (The Social Science Citation Index – SSCI), въведен в САЩ през 1970 г., оказват значително влияние ... този индекс на цитиране [се приема и се използва – В.Т.] ... като приблизителна количествена мярка за научен принос и професионално влияние ... Изследователят ще получи много повече полза“, например по-бързо напредване в кариерата, престиж, по-високи доходи, ако следва матрицата (пак там, 2012, с. 156). Ако вървиш по този път, по-вероятно е също да привлечеш вниманието и одобрението на професионалната среда и особено на по-влиятелните в нея.

Всичко това наистина е една невяна, но реално работеща „гигантска машина“, поддържаща доминацията на неокласическия икономикс и възпрепятстваща отклоненията от него.

Ортодоксалният неокласически икономикс се подпомага и от механизмите за получаване на научни звания и заемане на академични длъжности. Във Франция, в продължение на десетилетия назначаването на доценти и професори се извършва чрез „т.нар. система на „кооптиране“ на по-горно ниво“, унаследена от минали времена. При нея председателят на комисията по избора се назначава от правителствената администрация, а той „определя на свой ред седмината членове на журито. Тя [системата – В.Т.] се отличава с ... уреждане в собствен кръг (... ортодоксални председатели избират ортодоксални журита)“, които от своя страна извършват избора измежду кандидатите. (Имат се предвид конкурси в областта на теорията.) Влиянието на този механизъм се засилва през 2000 г., когато кандидатите започват да се оценяват само чрез продукцията им, публикувана в няколко списания, всичките на английски език (Борисова, 2016, с. 93). Не се съобщава кои са няколкото подобрени английски списания, но те със сигурност са с по-висок ранг, което означава, че са пренеокласически. Тази система е реформирана едва през 2014 г., „в резултат на обществени протести“ (пак там, с. 94).

Обичайно е в САЩ и в Западна Европа съставът на комисиите (комитети, журита, научни съвети), избиращи доценти и професори, да се предлага и опре-

деля в съответните катедри и факултети. Като се има предвид, че в тях доминира ортодоксалният неокласически икономикс, могат да се направят определени предположения дали теоретичната ориентация на кандидатите – пронеокласическа или хетеродоксална – не оказва влияние при избора им.

В петиция на френски студенти от 2000 г. в рамките на движението за „постаутистки икономикс“ се посочва, че е налице „репресивна доминация“ на неокласицизма в преподаването, изразяваща се в недопускане в областта на теорията да се преподава друго освен стандартният неокласически икономикс. Тази линия на „агресивно отстояване на статуквото“ включва и натиск срещу преподаватели, опониращи на доминиращите неокласически виждания в катедри по икономикс – повече по въпроса, вкл. подкрепени с препратки към чуждестранни източници сведения за конкретни случаи на репресивност в различни страни вж. в (Атанасова 2012, с. 19, 205, 209; Младенова, 2007, с. 53, 61; 2011, с. 361, 443; 2016, с. 48; Проданов, 2014, с. 48).

3. Доминиращата теория след кризата от 2007 – 2009 година.

Защо се бавят промените?

Неокласическият икономикс се налага като доминираща теория (в англоезичния европейски свят) в края на XIX – началото на XX век. През 30-те години, изправен пред световната криза от 1929-1934 г., претърпява първия си голям провал. В началото на 70-те години идва вторият провал – този път на превъзнасяния през 50-те и 60-те години неокласически синтез. Следват поредица от по-малко известни, но немаловажни неудачи: натрупват се опровержения на неокласическите теории за растежа, разпределението на доходите, безработицата, конвергенцията, глобализацията; неокласиката е подложена на перманентни, многоаспектни, силни и, според мен, основателни критики. Всичко това съм представил в Тодоров (2018) и тук няма да го обсъждам отново. Ще отбележа само на пръв поглед парадоксалния факт, че големите си успехи в завладяването на света неокласическият икономикс постига в периода от средата до края на XX век, т.е. по времето на провалите и неудачите си и на силните критики срещу него. Към това ще се върна отново в края на статията.

Ситуацията се промени коренно по време на и след кризата от 2007-2009 г. В резюме: това беше третият голям провал на неокласиката. Тя приемаше, че секторни кризи може да има, но твърдеше, че обща криза на икономиката е невъзможна. Оказа се, че е възможна и то не само като национална, а и като световна. Теорията не само че не помогна да се предвиди и предотврати кризата, а допринесе за възникването ѝ (преди всичко чрез влиянието си за дерегулиране

на финансовите пазари). Когато кризата избухна и пожарът се разгоря с пълна сила, неокласиката не можа да даде смислени препоръки какво да се прави. „Чашата преля“ – критиките срещу неокласическия икономикс, които до тогава, в продължение на десетилетия, се ограничаваха предимно в академичния свят, преминаха и в публичното, и в институционалното пространство. В практическите си действия по кризата, а също и след това, национални правителства, вкл. на най-либерални страни (САЩ, Великобритания), а също и най-либерални международни организации (МВФ, Световната банка) се поотдръпнаха от неолибералния неокласически икономикс, който дотогава следваха като свой теоретичен пътеводител. Последва вълна от неодобрение към доминиращата теория: критикуваха я студенти, журналисти, преподаватели, учени, парламентаристи, министри, президенти и дори английската кралица. Обобщеният резултат от всичко това е *мащабна загуба на доверие в неокласическия икономикс като доминираща теория!*¹²

Дошло е време за промени. „Все повече са налице условия и предпоставки за ... ревизия на заеманото от съвременния теоретичен [неокласически – В.Т.] икономикс доминиращо положение” (Атанасова, 2012, с. 21). В Младенова, (2016, с. 26-27) се прави преглед на английски източници от 2009-2015 г., в които се достига до аналогични изводи. Но промените се бавят.¹³ Защо?

За промени може да се говори в различни отношения. Тук имам предвид най-вече промени в доминацията, ограничаване на монополизма на неокласическия икономикс, преход към плуралистична доминираща теория, съответно свиване територията на неокласическия икономикс и заемане на освободените територии от други теоретични виждания.

Като предварителен анонс: промените се бавят, защото ключът за тях е в ръцете на ония, срещу които те трябва да бъдат насочени.

През първите си десетилетия икономиксът се развива като теория, в ползването на която е изключително „homo economicus”. Когато се сблъсква с голямата криза от 1929 – 1934 г., той изпада в твърде конфузно положение: не може да обясни кризата, не знае какво да се прави – пълна безпомощност. Излиза от ситуацията като обявява, че ще доразвие теорията. Доразвитието е неокласическият синтез. Той е провъзгласен за научна революция, обсипан е със суперлативи. Но триумфира само две десетилетия, после шумно се проваля. Реакцията на доминиращия икономикс: да, синтезът не е онова, което ни трябва (особено ако сме изправени едновременно срещу стагнация, инфлация и безработица); заменяме го с монетаризъм. Отново е обявено, че е направена революция, този път монетаристка, изпети са много химни (вкл. в българската литера-

тура – ще спестя препратките). След по-малко от две десетилетия се разбира, че монетаризмът може да бъде компонент в макроикономическата теория, но не е теорията, върху която да се построи макроикономическата политика. Реакцията: монетаризмът отива на заден план, обявена е нова революция, този път „неоконсервативна” (теориите/хипотезите за рационалните очаквания и за икономиката на предлагането). И пак еуфория, суперлативи, химни (също и в българската литература – отново ще спестя препратките). И тази революция се провали – след около две десетилетия, през 2007-2009 г. Нещо повече, разбра се, че теорията е допринесла за създаването на условия за възникване на кризата. Междувременно, както вече се отбеляза, преди това, през последните десетилетия на ХХ век се натрупват поредица от опровержения на неокласиката в частта ѝ за растежа, разпределението, безработицата, конвергенцията, глобализацията. Последва, по време на кризата и след нея, *мащабна загуба на доверие в доминиращата теория*. Реакцията на неокласическия икономикс: опитва се да омаловажи поражението си и преди всичко да отрече „приноса” си за предизвикване на кризата. Не дерегулацията на финансовите пазари, следваща теорията, а намесата на държавата в тях¹⁴ предизвикала кризата. Причините за кризата, по-нататък, били човешката алчност, егоизъм, дребнавост и т.н. – елементарни обяснения в духа на методологическия индивидуализъм на икономикса. Тази позиция не издържа на сериозна критика¹⁵, но показва, че неокласическият икономикс не иска да признае поредното си (при това голямо и очевидно) поражение.

Средството, с което този път икономиксът се гласи да излезе от поредната конфузна ситуация е „нов неокласически синтез”, изразяващ се в динамично стохастично моделиране на общото равновесие – Dynamic Stochastic General Equilibrium Modelling (DSGEM). Дали то ще реши проблемите на доминиращата теория или ще стане както при предишните „революции”? Ще се разбере вероятно след две-три десетилетия. Това, което засега може да се очаква: щом се набляга на *стохастично* моделиране, ще има усложняване на математическия инструментариум, нов етап в математизацията на теорията. Икономиксът продължава по своя път – задълбочаване на формализацията и на математизацията си.

Ако всяка от „революциите” и съдбата ѝ се разглеждат поотделно, нещата изглеждат по един начин. Ако всички те се вземат в общ исторически контекст картината е по-друга. От 30-те години на миналия век, в продължение на осемдесет години, неокласическият икономикс търпи неуспех след неуспех (използвам „неуспех”, защото звучи по-меко от „провал”) като теория, обясняваща реалността. И при всеки неуспех се повтаря едно и също: обявява се чудодейно „лекарство” (неокласически синтез, монетаризъм и т.н.), за което

след време се разбира, че то не действа или действа само частично и в определени ситуации. Следва смяна на лекарството, предписва се ново и с него се случва същото; отново смяна и отново – аналогичен резултат. И така в продължение на осемдесет години. Сега, както се отбеляза, за лекарство е обявено динамичното стохастично моделиране, възвеличавано като „нов синтез”. Ако използваме известен израз от публичните дебати, може да кажем: „върти се един и същ филм”. Сюжетът на филма е постоянен, сменя се главният герой. След 30-те години на миналия век той е „неокласически синтез” после „монетаризъм” и т.н., сега е „нов синтез”. Между прожекциите има интервали, понякога продължаващи десетилетия, така че предходната прожекция се забравя. Освен това се променя съставът на публиката, филмът се презентира пред изследователи и преподаватели от различни поколения. И във всеки нов състав има достатъчно много хора (незапознати с предходните прожекции или позабравили ги), готови да посрещнат с ентузиазъм поредната „революция” и да се присъединят към хора, пеещ прославящи я химни.

От събитията през тези осемдесет години могат да се направят много изводи. Един от тях е, че въпреки всичките си досегашни провали (и поредния с кризата от 2007-2009 г.), неокласическият икономикс *много иска* да остане доминираща и по възможност *монополно* доминираща теория. От последния неуспех/провал изминаха десет години. Неокласическата общност се държи така, все едно нищо особено не се е случило, не иска да отстъпва от позициите си на монополно доминираща теория и засега успява.

Фактори и механизми, съдействащи за запазване на статуквото

- Да си промениш из основи вижданията и да се превърнеш от ортодоксалист в неортодоксалист, или обратно, е нещо като да си смениш вярата. Не са много хората, които го правят, дори ако започнат да се съмняват в правотата на възгледите, към които се придържат

- В огромното си мнозинство катедрите по икономическа теория и влиятелните фигури в тях са с пронеокласически виждания. За академичния им състав са подбрани и избирани хора, които приемат тези виждания.

- В академичния свят съществуват трудно видими, но реални и силни интереси, свързани с кариера, заемане и отстояване на ръководни позиции, с постигане и поддържане на престиж, а всичко това рефлектира и върху доходи и материално благополучие. В съвкупността си тези интереси обуславят стремеж за запазване на статуквото, т.е. на монополната доминация на неокласическия икономикс.

Има поредица от Нобелови лауреати, удостоени за постижения, които промените биха обезценили в някаква степен.

- Списанията с висок ранг, редколегиите и редакторите им са същите и продължават да предпочитат математизирани статии в неокласическия канон.

Обобщено: Доминиращите във връзка с икономическата теория академични нагласи, стереотипи и *интереси* не са в подкрепа на промените, а са срещу тях и за запазване на статуквото.

- През втората половина на ХХ век неокласическият икономикс има много критици, но, строго погледнато, цялостна алтернативна теория, която да го замени, няма. Марксистката икономическа теория за централно планирана икономика не е подходяща за пазарна икономика с доминираща частна собственост. Американският институционализъм, който в първите десетилетия на века е опонент на неокласиката, в последващото си развитие (неоинституционализъм) „се влива” в нея, превръща се в нейно разширение и разклонение. Набира сили поведенческата теория, но и при нея ситуацията е аналогична – тя дава обяснения (за поведението на индивидуалните участници в икономиката, за рационалността), които неокласическият икономикс постепенно възприема. Освен това, и неоинституционализмът, и поведенческата теория покриват определени „теоретични полета”, но не са цялостни теории (включващи например производството, разпределението, инвестиции, растеж и т.н.), и в този смисъл не могат да бъдат алтернативи на доминиращата теория. В още по-малка степен като алтернатива може да се разглежда *съвкупността* от теоретични виждания извън неокласическия икономикс. (Ще я обознача с обобщаващия термин „хетеродокс”). Хетеродоксът е огромно натрупване от най-различни виждания, теории, школи, направления и поне в обозримо бъдеще трудно би могъл да стане единна теория; различията и противоречията вътре в него не са по-малко, отколкото между него и неокласиката. Алтернативните плуралистични виждания, противостоящи на неокласическия икономикс, трудно биха могли да се приемат за подредена теория, дори ако се разглеждат в рамките на отделните им направления. Промените не идват, вкл. и поради разнoбoя в хетеродоксалните виждания.

- Въпреки провалите си неолибералният неокласически икономикс продължава да е привлекателен за влиятелни кръгове в съвременното общество – попада им идеологически и по интереси. В продължение на много десетилетия в университетите се преподава само или най-вече икономикс, а след провала на неокласическия синтез – само или преди всичко неоконсервативен неолиберален неокласически икономикс.¹⁶ Той е във възгледите и на имащите икономи-

ческо образование служители в държавната администрация, бизнесмени, мениджъри, журналисти, експерти, консултанти, които го припознават като „тяхната“ теория, вероятно не поради идеологически причини или интереси, а просто защото това са учили в университета и друго не знаят.

4. Ситуацията в България

От гледна точка на възможностите за промени, в някои отношения ситуацията у нас е аналогична с тази във водещите западни страни, в други е по-благоприятна:

- В българските университети като икономическа теория се преподава само неокласически икономикс. Така е и в трите образователни степени – бакалавър, магистър, доктор; повече по въпроса вж. в Тодоров (2018).

- Ако изключим може би един-два университета, академичната среда не е враждебна спрямо алтернативните виждания. Измежду по-сериозните български автори в областта на теорията има само един, който приема икономикса за безпогрешен и отхвърля каквито и да са критики срещу него. В най-солидната българска публикация, посветена на неокласическия икономикс – монографията (Младенова, 2011), се съдържа и обстойна критика спрямо него.

- Във водещите списания няма увлечения по математизацията на теорията. Няма също бариери пред публикуването на материали, критични спрямо икономикса или застъпващи алтернативни виждания.

- Хетеродоксалната критика срещу икономикса, както и представянето и обсъждането на алтернативни виждания, имат осезаемо присъствие в страната. Значителна част от дебата върви под наименованието „политическа икономия“. През 2007-2017 г. се проведеха четири национални конференции по политическа икономия и национална кръгла маса, посветена на критиката към неокласическия икономикс във връзка с кризата от 2007-2009 г. Материалите от петте форума са публикувани в отделни сборници.¹⁷ Има също много публикации – монографии (Минчев, 2013; Атанасова, 2012), студии и статии – извън петте сборника. Известни са ми над 110 публикации от български автори, в които има критика към (или се изказват виждания, различни от) неокласическия икономикс.

- У нас не познаваме добре хетеродокса.

- Някога имаше университетска образователна специалност „Икономическа теория (политическа икономия)“. Повече от 25 години специалност „Икономическа теория“ няма. Академичните състави на катедрите, покриващи теорията, се попълват с хора, завършили приложни специалности. Освен това и те, и

всички останали, в университетското си образование по икономическа теория са изучавали само неокласически икономикс.

- Доминацията на икономикса се приема като даденост: щом е така по света, така ще е и у нас; ако навън положението се промени, ще се промени и тук. По отношение на промените се наблюдава пасивност.

- Най-големият проблем е, че в България засега алтернативността спрямо неокласическия икономикс няма стабилна институционална база (катедра, център, институт, изследователска програма), разполагаща с необходимите ресурси, около която да се обединят и да се структурират усилията за постигане на алтернативност в теорията.

Изводи

1. Некласическият икономикс има своите качества като научно знание. Но той стана и остава доминираща теория в продължение на повече от един век не само заради тях, а защото беше теорията, която – особено в условията след Втората световна война – отговаряше на доминиращите в Западния свят обществено-политически възгледи, идеологии и интереси.

През 90-те години на XX век икономиксът влезе в страните от бившия социалистически свят и замести марксизма не след дискусия с него, а в рамките на общия обществено-икономически и политически преход от тоталитарно към демократично общество и като част от прехода.

Налагат се теориите, съответстващи на доминиращите в обществото възгледи, идеология и интереси. Затова в бившия социалистически свят доминираше марксистката, а в Западния свят – неокласическата икономическа теория.

2. През последните десетилетия неокласическият икономикс, особено в крайните му неолиберални изяви на пазарен фундаментализъм, все повече се компрометира като теория, подходяща за съвременното общество, и се превръща в източник на проблеми: допринася за възникването на кризи, вместо да помага те да бъдат предвиждани и предотвратявани, дава своя „принос“ за усложняване на проблемите в отношенията икономика – общество (например в областта на разпределението) и икономика – природа. Не е в състояние да изпълнява пълноценно функциите си на базисна теория: да обяснява реалността, да предсказва развитието ѝ, да служи като основа за адекватна икономическа политика, особено в кризисни условия. Необходими са промени в доминацията в областта на теорията.

3. Но промените се бавят. На настоящия етап, след кризата от 2007-2009 г., факторите, възпрепятстващи промените, са преди всичко в академичния свят и

това са най-вече интереси (на академични общности, на влиятелни фигури в тях, на академични институции – например университетски катедри); интереси, които биха били засегнати, ако неокласическият икономикс изгуби монополната си доминация. Общественият интерес предполага промени в доминацията – това ще означава по-добра теория за по-добри икономика и общество; локален интерес (в академичните среди) противодейства на промените.

Бележки

- ¹ Ще използвам термините „неокласическа теория”, „неокласически икономикс”, (само) „икономикс”, а също и „неокласика”, като равностойни.
- ² В края на Първата световна война многонационалната и многоезична Австро-Унгарска империя се разпада на национални държави.
- ³ Има осезаеми различия между англосаксонския икономикс и немския ордолиберализъм, които обичайно се приемат за различия в рамките на неокласическото направление.
- ⁴ След войната и до края на 80-те години икономиксът няма достъп в бившия социалистически свят.
- ⁵ В българската литература той е представен най-пълно в Младенова (2011).
- ⁶ „От историографска и логическа гледна точка Студената война следва да се приеме като решителен фактор за възцаряването на неокласическия икономикс ... [Неокласическият триумф] зад океана ... се асоциира с политическия натиск веднага след края на Втората световна война, с маккартизма, с академичните клетви за вяроност и Студената война” (Атанасова, 2012, с. 140). „Morgan (2001, р. 6) смята, че идеологията е била „критична за ... нарастващата доминация на американските стилове и модели в западния икономикс през втората част на века.” Разширяването на полето и съдържанието на мейнстрийм икономическата теория, както категорично се подчертава от нея [от Mary Morgan – В.Т.], остава здраво обвързано с идеологическите ценности на американския следвоенен капитализъм и тяхното идентифициране в неокласицизма” (Атанасова, 2012, с. 139).
- ⁷ За онези, които биха оспорили пряката връзка между двете доминации – да погледнем към аналогичната ситуация в България от 40-те до 90-те години на миналия век: през 40-те години се сменя общественно-политическата и икономическата система, сменя се и теорията като втората смяна е следствие от първата. В края на 80-те – началото на 90-те се извършва обратен преход в общественно-политическата и икономическата система и отново в рамките на този преход и като част от него се сменя и теорията.

- ⁸ Отнесено към българските условия това пренасочване на погледа би могло да се илюстрира с една, макар и условна аналогия: в периода между двете световни войни в белетристиката, и особено в поезията, реализмът (Вазов, Йовков, Алеко Константинов, Елин Пелин), започва да се измества от символизма (Димчо Дебелянов, Пенчо Славейков, Николай Лилиев, Теодор Траянов).
- ⁹ Търси се интерпретация на миналото, удобна за настоящето; повече по въпроса вж. в Атанасова (2012, сс. 19-20, 26-27, 149-151, 231-238).
- ¹⁰ Робърт Лукас (Нобелов лауреат, 1995), през 2003 г., в президентското си обръщение към Американската икономическа асоциация – вж. Младенова (2011, с. 178).
- ¹¹ Някои, например Липси (вж. Младенова, 2011, с. 332), са го считали за временно отклонение в развитието на теорията, но „временното отклонение“ се превръща в норма. Дискусия за границите на използването на математиката в икономическите изследвания вж. във Върбанов (2001, 2001а).
- ¹² Ситуацията, в която се намира неокласическият икономикс след кризата от 2007-2009 г., и загубата на доверие в него съм разгледал по-обстойно в Тодоров (2018).
- ¹³ „Очакванията, нарасналите критики срещу икономикса ... негативното отношение, оценки и натиск от страна на общественото мнение да предизвикат по-съществена промяна ... засега не се оправдават“ (Младенова, 2016, с. 25; вж. на с. 26-27 аналогични коментари на Д. Коландър, Дж. Ходсън и др. автори). В частност Коландър (известна фигура в историята на икономическата мисъл) заявява в публикация от 2015 г.: „след кризата икономиксът не се е променил по никакъв фундаментален начин ... макар, че това отсъствие на промяна не може да бъде оправдано“ (пак там, с. 27).
- ¹⁴ Има се предвид правителствената програма в САЩ „Дом за всеки“ и последвалото лесно раздаване на ипотечни кредити. Това може да е обяснение за сектора ипотечни жилищни кредити, но не и за онова, което се случи в други сегменти на финансовия сектор и на реалната икономика в САЩ и по света.
- ¹⁵ Повече подробности и интересен коментар вж. в Чипев (2010).
- ¹⁶ Дори Кейнс и кейнсианството са извадени от учебните курсове след като през 1980 г. Робърт Лукас, по-късно Нобелов лауреат (1995) и лидер на Чикагската школа след Милтън Фридман, обявява, че кейнсианството е мъртво и ненужно (Lucas, 1980). „През 1982 г. професорът от университета „Карнеги-Мелън“ Едуард Прескот [по-късно Нобелов лауреат (2004) – В.Т.] заявява с гордост, че „неговите студенти никога не са чували името на Кейнс“ (Икономически теории ..., 2001, с. 217; к.м. – В.Т.).

- ¹⁷ „Политическата икономия: минало или бъдеще (2007); „Политическа икономия и икономическа теория” (2014); „Национална научна конференция по политическа икономия” (2016); „Историята и философията на политическата икономия (2018); „Критиката на неокласическия икономикс в светлината (2016)”.

Литература

1. АТАНАСОВА, В. (2012). Формирацията се нов икономически дискурс. София: Изд. комплекс – УНСС.
2. БОРИСОВА, М. (2016). Съвременният дебат в преподаването по политическа икономия и икономическият плурализъм: един особен френски случай. Национална научна конференция по политическа икономия, с. 86-95.
3. ВЪРБАНОВ, ИВ. (2001). За някои ограничения в приложението на математическите формализации в икономическата наука. Част първа. Господстващата методология. // Известия, N 1.
4. ВЪРБАНОВ, ИВ. (2001a). За някои ограничения в приложението на математическите формализации в икономическата наука. Част втора. Критическа рефлексия. // Известия, N 2.
5. ИКОНОМИЧЕСКИ теории. Част втора (2001). Икономически университет – Варна: Университетско издателство.
6. ИСТОРИЯТА И ФИЛОСОФИЯТА на политическата икономия (2018). Национална научна конференция по политическа икономия, 23.11.2017. София: Изд. комплекс – УНСС.
7. КИРОВА, АЛ. (2014). Мястото на „икономическия империализъм” в съвременната политическа икономия. Политическа икономия и икономическа теория, с. 439-449.
8. КРИТИКАТА на неокласическия икономикс в светлината на глобалната финансово-икономическа криза от 2008-2009 година (2016). Национална научна кръгла маса, 24.06.2016. Икономически университет – Варна: Наука и икономика.
9. ЛЕОНТИЕВ, В. (1994). Есета по икономика. София: Хр. Ботев.
10. МИНЧЕВ, Д. (2013). Ренесанс на политическата икономия. Русе: Лени-Ан.
11. МЛАДЕНОВА, З. (2007). Минало и настояще в интерпретацията на термина „политическа икономия” в съвременните условия. Политическата икономия: минало или бъдеще, с. 49-65.
12. МЛАДЕНОВА, З. (2011). Неокласическата теория в края на ХХ – началото на ХХІ век. Част първа. Варна: СТЕНО.

13. НАЦИОНАЛНА научна конференция по политическа икономия (2016). Русе: Изд. център към Русенския университет „А. Кънчев”.

14. ПОЛИТИЧЕСКА ИКОНОМИЯ и икономическа теория (2014). Национална конференция, 21-22.11.2013. София: Изд. комплекс – УНСС.

15. ПОЛИТИЧЕСКАТА ИКОНОМИЯ: минало или бъдеще на икономическата теория (2007). Национална научна конференция, 10-11.05.2007. Икономически университет – Варна: Наука и икономика.

16. ПРОДАНОВ, В. (2014). Кризата на икономическата теория и възраждането на политическата икономия. Политическа икономия и икономическа теория, с. 33-60.

17. ГОДОРОВ, В. (2019). Базисната икономическа теория в българските университети: монополизъм или плурализъм? // Икономически и социални алтернативи, N 1.

18. ЧИПЕВ, ПЛ. (2010). Глобалната финансова криза: причини и поуки. Годишник на Европейски колеж по икономика и управление, Пловдив, кн. 7, с. 32-41.

19. BLAUG, M. (1998). Disturbing Currents in Modern Economics. Challenge, 1998, May-June.

20. FUKUYAMA, FR. (1989). The End of History? The National Interest, N 16 (Summer).

21. FUKUYAMA, FR. (1992). The End of History and the Last Man. “The Free Press” (на български: Фукуяма, Фр. (1993). Краят на историята и последният човек. София: Обсидиан.)

22. GRIFFITH, R. (1970). The Politics of Jahr: Joseph R. MaCarthy and the Senate. University of Massachusetts Press.

23. LUCAS, R. (1980). The Death of Keynesian Economics. // Issues and Ideas, N 2.

24. MORGAN, M. (2001). The Formation of “Modern” Economics: Engineering and Ideology. Working Paper [online] N 62/01, May 2001, Department of Economic History, London School of Economics; <http://www.lse.as.uk/collections/economicHistory/pdf/WP6201.pdf> (по Атанасова, 2012, с. 139).

25. MORGAN, M. and M. RUTHERFORD (1998). The American Economics: The Character of Transformation. Morgan, M. and M. Rutherford, eds (1998). From Interwar Pluralism to Postwar Neoclassicism. Durham, NC: Duke University Press (Annual Supplement to “History of Political Economy”, Vol. 30), pp. 1-26.

HOW AND WHY DID THE NEOCLASSICAL ECONOMICS BECOME A PREDOMINANT THEORY AND HAS REMAINED SUCH?

Vasil TODOROV

Abstract

The article deals with environmental and geopolitical factors that have contributed to the becoming of neoclassical economics a globally dominating theory with sustained positions although during the last decades it has been subjected to strong criticism. A conclusion is made that the assertion of the dominance of neoclassical economics has been supported by the geopolitical situation after World War II as well as by concepts, ideology and interests currently prevailing in the countries with democratic political systems and market economy. At the beginning of the XXI century there was a conscious need for changes in the dominance in economic theory. At present the factors that most strongly oppose those changes are interests in the academic world.

Key words: *criticism of neoclassical economics, dominance in economic theory, factors of dominance.*